

УДК 347.73(075.8)

**ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
МЕМЛЕКЕТТІК МОНОПОЛИЯ САЛАСЫН РЕТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ
ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Сағынбекова Ақниет Қадырбекқызы

Sadinbekova.akniet@mai.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің 4 курс студенті, Қазақстан
Республикасы, Нұр-Сұлтан қаласы

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Сактаганова И.С.

2008 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының заңына сәйкес, 6 – бабында 4) "Бәсекелестік туралы", негізінде Мемлекеттік монополия - бұл мемлекеттің бәсекелестік нарығында, қандай да бір тауарды өндіруге, сатуға немесе сатып алуға бағытталған Заңда көзделген тәртіппен енгізілетін өзгеше құқығы [1]. Мемлекеттік монополия заңдық қызметінде кей салалары шектеледі және ерекше жағдайлар орын алғанда ғана құрылуы мүмкін. Еркін нарық азаматтары үшін мемлекеттік монополияны енгізу (олардың денсаулығы, бостандықтары мен құқықтары) не дегенмен жалпы қоғам және мемлекет үшін теріс қылықтар тудыруы, яғни өзіміздің саяси тұрақтылыққа, қауіпсіздікке, құқық тәртібінің жай-күйіне әсер етуі мүмкін кезде туындайды. Осылайша, мемлекеттік монополия жария мүдделерді қорғау мақсатында енгізіледі. Мемлекеттік монополия табиғи монополиядан ерекшеленеді, ол экономиканың дамуы тұрғысынан бәсекелестік нарықтарға ие болуы тиімді болатын салаларда құрылады, алайда, экономикалық, әскери қауіпсіздіктің стратегиялық мүдделері және өзге де сияқты жария мүдделерді қамтамасыз ету қажеттілігі мемлекеттің монополиялық басқаруына экономикалық қызметтің белгілі бір салаларын

сақтауды немесе бөлуді талап етеді [2]. КСРО-да өндіріс құралдарына үстем мемлекеттік меншікке негізделген экономиканы ұйымдастыру мен басқаруға мемлекеттің абсолюттік монополиясы болды.

Мемлекеттік монополияны құрудың мақсаты: мемлекет пен тұтынушылардың экономикалық мүдделерін қорғау, мемлекеттің сыртқы сауда, әскери-саяси ұстанымдарын және т. б. нығайту болып табылады. Мемлекеттік монополия әдетте есірткі құралдарының, психотроптық заттардың айналымына байланысты қызметтің негізгі түрлеріне, қорғаныс өнімдерін өндіруге, өткізуге және әкелуге, әскери-техникалық реттеу саласындағы қызметке, қолма-қол ақша (банкноттар мен монеталар) эмиссиясына, олардың ел аумағында айналысын ұйымдастыруға, бағалы металдардан жасалған зергерлік және өзге де тұрмыстық бұйымдарды сынамалау және мемлекеттік сынама таңбамен таңбалауға, өңделмеген алмастың экспортын реттеуге, этил спиртін, алкоголь және құрамында спирті бар өнімді және т.б. өндіруге және (немесе) мысалы, Қазақстанда 2013 жылдың 1 қаңтарынан бастап бекіре түрлерінің уылдырығының экспортына мемлекеттік монополия енгізілді. Бұл соңғы онжылдықта елімізде бекіре балықтары санының күрт қысқаруы және заңсыз балық аулаумен, уылдырық өнімдерін өндірумен және сатумен байланысты осы саладағы заңнаманың жаппай бұзылуы байқалады. Мемлекеттің монополистік қызметі тауарды өндіруді және (немесе) сатуды, сатып алуды немесе оны пайдалануды қамтуы мүмкін. Мемлекет өзінің монополистік қызметін тек қана мемлекеттік кәсіпорын болып табылатын мемлекеттік монополия субъектісін құру жолымен жүзеге асырады. Бұл мемлекет құрған, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығына негізделген коммерциялық ұйым. Мемлекеттік кәсіпорынды құру құқығына Республика Үкіметі мен облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдары (әкімдіктер) ие болады. Алматы және астананың (Астана қаласы). Жергілікті атқарушы органдар бұл құқықты Үкіметтің шешімі бойынша жүзеге асырады. Осыған байланысты республикалық ("Қазақстан Республикасы Құрылыс және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық істері комитетінің Жобаларды мемлекеттік ведомстводан тыс сараптау" РМК) және коммуналдық мемлекеттік кәсіпорындар (Алматы қаласы әкімдігінің шаруашылық жүргізу құқығындағы "Метрополитен"КМК) ерекшеленеді.

Мемлекеттік монополия субъектісі өндіретін және өткізетін тауарларға баға белгілеу қағидалары Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 20 ақпандағы қаулысымен бекітілген. № 159 [3]. Оны ҚР Бәсекелестікті қорғау агенттігі ҚР Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігімен бірлесіп әзірледі. Ереженің 3-тармағына сәйкес өнімнің, тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) бағаларын қалыптастыру өнімнің, тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) әрбір түрі бойынша шығындарды бөлек есепке алу негізінде жүзеге асырылады. Субъектіде өнімнің, тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) түрлері бойынша шығындарды бөлектеп есепке алу болмаған жағдайда, субъектінің шығындары субъектінің жалпы шығындарындағы кірістердің (өндірістік персоналдың еңбегіне ақы төлеуге арналған көлемдердің, шығындардың) үлес салмағы бойынша өнімді, тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өткізетін субъектінің белгілі бір қызмет түріне жататын шығындарды айқындауды көздейтін жанама әдістер негізінде өткізілетін өнімнің, тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) түрлері бойынша бөлінеді[4].

Субъектінің өніміне, тауарларына (жұмыстарына, көрсетілетін қызметтеріне) негізделген бағаны қалыптастыру кезінде өнімді, тауарларды өндіруге (көрсетуге) тікелей қатысты және негіздеуші материалдармен (шарттармен, шот-фактуралармен, қаржылық құжаттармен) расталған шығыстар өзіндік құнында есепке алынады. Оларға мыналар жатады: материалдық шығыстар; субъектінің негізгі құралдар құнының өсуіне алып келмейтін ағымдағы және күрделі жөндеуге және басқа да жөндеу-қалпына келтіру жұмыстарына жіберетін қаражаты; субъектіге мемлекеттік бюджет қаражатынан бөлінетін субсидиялар; персоналдың еңбегіне ақы төлеу; инвестициялық жобаны іске асыруға немесе өнімді, тауарларды (жұмыстарды, қызметтерді) өндіруге тартылған негізгі құралдарды сатып

алуға қарыз қаражаты үшін сыйақылар төлеуге; заңнамада белгіленген тәртіппен сатып алынатын аудиторлық, консалтингтік, маркетингтік қызметтерге; экологиялық және салық заңнамаларында белгіленген ставкаларға, тәртіп пен шарттарға сәйкес айқындалған қоршаған ортаға эмиссия үшін ақы төлеуге; міндетті сақтандыру түрлеріне, салықтарға, алымдарға және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерге[5].

Субъектінің бағаларын қалыптастыру кезінде өнімді, тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өндіруге (көрсетуге) тікелей қатысы жоқ, сондай-ақ негіздеуші материалдармен (шарттармен, шот-фактуралармен, қаржылық құжаттармен) расталмаған шығыстар өзіндік құнында есепке алынбайды, оның ішінде: өнімді, тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өндіру (көрсету) кезінде пайдаланылмайтын негізгі құралдардың амортизациялық аударымдары; ластаушы заттардың нормативтен тыс шығарындылары (тастандылары) үшін төлемдер; өнімді, тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өндіру (көрсету) кезінде; шаруашылық шарттарының талаптарын бұзғаны үшін айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыбы және санкциялардың басқа да түрлері, сот шығындары; кәсіптік-техникалық училищелерді, сондай-ақ сауықтыру лагерлерін, мәдениет және спорт объектілерін, тұрғын үй қорын қоспағанда, денсаулық сақтау объектілерін, мектепке дейінгі балалар ұйымдарын, оқу орындарын және басқа да уәкілетті орган тауар (жұмыс, қызмет) бағасына сараптама жүргізеді, оны жүргізу үшін субъектілер тиісті құжаттарды ұсынады. Субъектінің баға белгілеу тәртібін сақтамауы заңдарға сәйкес жауаптылыққа әкеп соғады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» edu.gov.kz
2. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық – құқықтық жүйесінде бағдарламаның бағыттары <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>
3. Писенко К.А., Цинделиани И.А., Бадмаев Б.Г. Правовое регулирование конкуренции и монополии в Российской Федерации. Курс лекций / Под ред. проф. С.В. Запольского. - М.: Статут, 2010. – С. 46.
4. Парашук С.А. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции и монополии). - М.: Городец, 2002. - С. 75.
5. САПП РК. – 2013. - № 17. - Ст. 296.